

UDC (УДК) 342.727.23(477)
JEL Classification: K 10; K 23

Бондаренко Вікторія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. Розглянуто теоретичні аспекти звернення громадян України у контексті інтеграції України в європейський соціально-політичний простір з огляду на участь громадян в управлінні справами держави. Здійснено аналіз Закону України «Про звернення громадян» із позицій норм Конституції України. Визначено основні особливості права на звернення у контексті політичних і суб'єктивних прав. Розглянуто правові можливості іноземців та осіб без громадянства щодо права на звернення у розрізі конституційних прав і свобод, гарантованих Конституцією України. Запропоновано зміни та доповнення до чинного законодавства з метою підвищення ефективності правового регулювання звернень громадян до органів державної влади.

Ключові поняття: звернення, громадяни, конституційні права, гарантії, політичні права, суб'єктивні права, іноземці.

Bondarenko Viktoriia,

PhD (Law), Associate Professor
of the Department of Foreign Languages
and the Culture of Professional Communication,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

APPEALS OF CITIZENS OF UKRAINE: CONSTITUTIONAL AND LEGAL DIMENSION

Abstract. The article deals with the theoretical aspects of appeals of citizens of Ukraine concerning constitutional and legal dimension in the context of Ukraine's integration into the European socio-political space, taking into consideration the participation of citizens in the management of state affairs. An analysis of the Law of Ukraine "On Citizens' Appeals" from the standpoint of the Constitution of Ukraine is carried out. The right of citizens to appeal is described as political and subjective phenomena. The main features of the right to appeal in the context of political and subjective rights are identified. The legal possibilities of foreigners and stateless persons regarding the right to appeal in the context of constitutional rights and freedoms guaranteed by the Constitution of Ukraine are considered. Amendments and additions to the current legislation are proposed in order to increase the effectiveness of legal regulation of citizens' appeals to public authorities. In the Law "On citizens' appeals", it is expedient to differentiate the rights of citizens of Ukraine and foreigners, stateless persons to appeal and change the name of the legal act. It is necessary to supplement the Law "On citizens' appeals" with the types of appeals contained in other laws and regulations, such as requests, petitions, notifications. In the Law "On appeals of citizens", it is expedient to establish uniform rules of consideration of collective appeals, guarantees of the given right for minors, the persons who are recognized as incapable by court. The constitutional right to appeal is multifaceted; it is part of the legal possibilities of political rights, which in combination with other constitutional rights and freedoms allows implementing the principles of the rule of law and democracy.

Key concepts: appeals, citizens, constitutional rights, guarantees, political rights, subjective rights, foreigners.

Вступ

Звернення громадян є формою безпосереднього управління справами держави і одним із способів контролю над публічним управлінням, здійснюваним державними органами, органами місцевого самоврядування, посадовими особами. Право громадян на звернення закріплює Конституція України. Чинне законодавство, що встановлює порядок розгляду звернень громадян, незважаючи на нещодавно вжиті законодавцем кроки із більш детальної правової регламентації відповідних правовідносин, не утворює чіткої системи правових норм, які б усебічно, комплексно та повно охоплювали процедурні елементи. Звернення громадянина як конституційно-правовий інститут – це законна дія з відновлення, захисту або реалізації конституційних прав, реалізується в формі повідомлення органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Ця дія вимагає законодавчого закріплення; забезпечення реалізації юридичними гарантіями, відповідними міждержавними та національними правовими інститутами; наявності в органах державної влади та органах місцевого самоврядування спеціального апарату для їх розгляду.

Проблематика звернень громадян в адміністративному порядку стала предметом наукового пошуку багатьох учених, у розв'язання якої зробили значний внесок: О. Батанов, М. Баймуратов, О. Бориславська, В. Борденюк, В. Григор'єв, Ю. Делія, О. Євтушенко, Л. Дунаєва, В. Куйбіда, Т. Каменська, Ю. Кішак, І. Ковальчук, К. Конюшко, М. Лациба, О. Мірошніченко, В. Соболев, В. Тарануха, А. Шевченко, М. Фігель та інші. Однак у процесі реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством із атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, виникає необхідність удосконалювати механізми участі громадян в управлінні державою, що потребує удосконалення порядку звернення громадян.

Метою статті є дослідження права на звернення громадян у контексті конституційного закріплення.

1. Право на звернення у контексті політичних прав громадян

Послідовне здійснення конституційного оформлення правових відносин, що виникають у різних сферах життя суспільства, сприяє зміцненню правопорядку, зумовлює та пов'язує ефективність реалізації законодавства та діяльність органів публічної влади, які мають бути орієнтовані на своєчасне виявлення та продуктивне усунення конституційних ризиків. Такий підхід сприяє повноцінній реалізації положень

Конституції України, забезпеченню верховенства та прямої дії [1, с. 56]. Можливість громадян країни звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування є важливою умовою демократичної держави. Тому аналізу інституту звернень ученими приділяється значна увага. В юридичній літературі звернення розглядається як суб'єктивне право, як частина правового та конституційного статусу особи, як інститут безпосередньої та частина представницької демократії.

Водночас як інститут прямої демократії реалізація цього права залежить від ступеня розвитку громадянського суспільства. Не таємниця, що воно в Україні знаходиться на стадії формування. Період розвитку держави до набуття Незалежності, коли спостерігалось одержавлення всіх сфер життя суспільства, призвів до того, що у громадян України зараз немає бажання брати участь у політичному житті країни, вирішувати важливі політичні питання. Про це свідчить низька явка виборців на виборах. Приміром, у виборах до Верховної Ради України сьомого скликання взяло участь лише 49,9% населення. Це стало найнижчим показником за всю історію України часів Незалежності. Низький рівень розвитку громадянського суспільства засвідчує те, що громадські ради при органах виконавчої влади формуються «зверху», а не з ініціативи громадян. Це зазначалося у Національній стратегії розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 роки [2].

Доцільно погодитися з авторами, які стверджують, що формування громадянського суспільства не повинно розглядатися тільки як становлення його структур, оскільки громадянське суспільство є не елементом політичної організації суспільства, а його умовою. Елементи громадянського суспільства, що входять до політичної організації суспільства, отримують окремі ознаки державних органів.

Право на звернення як політичне залежить від активності громадян. Необхідно констатувати, що в цьому розумінні воно часто ігнорується органами державної влади, оскільки пропозиції щодо вдосконалення законодавства або роботи відповідних органів мають рекомендаційний характер і розглядаються лише формально. На сайтах органів державної влади такі види звернень навіть не виділені в окрему групу, не наводяться їх огляд і статистика. Такі звернення повинні заохочуватися, не ігноруватися.

В Україні громадяни не мають законодавчої ініціативи. На нашу думку, слід вивчити досвід держав Європейського Союзу та передбачити в законодавстві поправку про те, що громадяни можуть звертатися з петицією до Верховної Ради України, Президента України,

Кабінету Міністрів, зібравши необхідну кількість підписів на підтримку законопроекту. Це реалізовано у Законі «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» [3]. Але практика засвідчує, що цей механізм в Україні не працює, оскільки немає жодного реалізованого звернення.

Як інститут права, право на звернення виконує функції: правозахисну, суть якої полягає в тому, що звернення, як юридичний інститут, є одним із засобів захисту прав громадян; інформаційну, яка полягає в тому, що звернення громадян – це важливе джерело відомостей, що дозволяють державі робити висновки про проблеми громадян; комунікаційну, яка виражається в тому, що звернення громадян можуть бути засобом обміну інформацією між державою та громадянами, одночасно виступати каналом впливу, за допомогою якого громадяни мають змогу впливати на прийняття владних рішень, брати безпосередню участь у процесі прийняття.

Конституція України вперше визнала це право за всіма громадянами країни, воно стало частиною правового статусу громадянина України [4].

В. Куйбіда зазначає, що конституційне визнання права громадян на звернення вказує на якісно новий етап у розвитку держави [5, с. 94]. Одночасно таке закріплення дає змогу зауважити про виникнення передумов для реального використання громадянами права на звернення за наявності відповідних механізмів, що забезпечують необхідний рівень взаємодії держави та суспільства. Це положення Конституції України вимагало конкретизації у відповідному законі, що регламентує порядок подання та розгляду звернень, відповідальності суб'єктів правовідносин.

2 жовтня 1996 року був прийнятий Закон «Про звернення громадян», в якому визначені основні поняття та порядок розгляду звернень громадян [5]. Закон «Про звернення громадян» відобразив перехід до побудови демократичної, правової держави, закріпленого Конституцією України.

Звернення громадянина визначено як спрямовану до державного органу, органу місцевого самоврядування або посадовій особі в письмовій формі, або у формі електронного документа пропозицію, заяву або скаргу, усне звернення до державного органу, органу місцевого самоврядування.

У Законі вирізняє такі види звернень: пропозиція, заява, скарга. На відміну від законодавства тоталітарного періоду, це дає змогу не тільки вносити пропозиції щодо поліпшення

роботи державних органів і органів місцевого самоврядування, а й вимагати сприяння в реалізації прав і свобод, їх захисті та відновленні.

З огляду на аналіз Закону, всі звернення можна класифікувати на групи: залежно від виду публічної влади, до якої спрямоване звернення, – звернення до органів державної влади, звернення до органів місцевого самоврядування; за формою: письмові, усні, електронні; за суб'єктом, який направив звернення: індивідуальні, колективні; за суб'єктом, якому направлено звернення: спрямовані в органи законодавчої влади, органи виконавчої влади, правоохоронні органи; за порядком прийняття звернення: індивідуальна ініціатива, прийняті на публічному заході, прийняті з ініціативи членів громадського об'єднання.

У Законі закріплено права громадянина у розгляді звернення, порядок його розгляду. Важливим моментом є те, що Законом встановлено гарантії безпеки громадянина в зв'язку зі зверненням, що виражаються в забороні переслідування, в неприпустимості розголошення відомостей, що містяться в зверненні.

Законом передбачено особистий прийом громадян, на якому усне звернення заноситься до обліку. Якщо особа не в змозі прийти на особистий прийом, скажімо, у результаті захворювання, звернення за телефонним дзвінком підлягає реєстрації. Цей варіант у Законі передбачено, але варіант із представником інтересів особи, яка звертається у зазначеному порядку, не визначено. Правовідносини, що виникають у процесі реалізації права на звернення, передбачають установлення його суб'єктів.

2. Право на звернення як суб'єктивне право громадян України

Конституція України гарантує право на звернення лише громадянам України. Законом про звернення це коло значно розширено до іноземних громадян і осіб без громадянства, а також юридичних осіб і громадських об'єднань. Право на звернення традиційно відносять до політичних, які здебільшого належать лише громадянам України. Скажімо, право на публічні заходи, обирати і бути обраним до органів державної влади, бути на державній службі, брати участь у здійсненні правосуддя.

Згідно із зазначеною логікою, Закон «Про звернення громадян» суперечить Конституції України. Однак, відповідно до Конституції України, іноземці та особи без громадянства мають особисті права та свободи, що й громадяни України, зокрема право на захист суб'єктивних прав.

Як зазначає А. Коструба, немає сумнівів у тому, що право на звернення до компетентних

державних або громадських органів за захистом порушеного права нерозривно пов'язане з суб'єктивним матеріальним правом принаймні у двох відношеннях: по-перше, воно виникає з порушенням суб'єктивного права або з його оскарженням іншими особами, по-друге, характер вимоги про захист права визначається характером порушеного або оспорюваного матеріального права, зміст і призначення якого в основному визначає і спосіб його захисту [7, с. 99–100].

Якщо розглядати право на звернення з цієї точки зору, то воно є одним із правочинів кожного конституційного права, яким володіють іноземні громадяни та особи без громадянства на території України.

На нашу думку, іноземці та особи без громадянства не зможуть реалізувати право на звернення, предметом якого є, приміром, пропозиція про реформування державної влади або прийняття закону. Це виправдано, оскільки пов'язано з національною безпекою держави. Вони не можуть виступати із законодавчою ініціативою або вносити пропозиції про реформування органу державної влади. Це призведе до порушення конституційного принципу суверенітету народу України.

Вважаємо, що в Законі «Про звернення громадян» необхідно передбачити, що іноземці та особи без громадянства можуть звертатися в органи державної влади України з метою захисту, відновлення або визнання прав і свобод у тому разі, коли право на звернення може розглядатися як приватне, що є реалізацією конституційного права на захист прав і свобод. Однак, коли право на звернення є політичним, воно не може бути надано іноземцям та особам без громадянства.

Іноземці та особи без громадянства можуть створювати громадські об'єднання, метою яких є реалізація законних інтересів, захист прав і свобод. Право на об'єднання в Конституції України надано незалежно від громадянства, але іноземці та особи без громадянства не можуть утворювати і вступати в політичні партії.

Іншою стороною правовідносин можуть бути органи державної влади та місцевого самоврядування, до компетенції яких уходить вирішення питання, зазначеного у зверненні.

На підставі аналізу Конституції України та законодавства можна сказати, що право на звернення є суб'єктивним, оскільки належить кожній конкретній людині та залежить від її особистого бажання і розсуду. Це передбачено Законом «Про звернення громадян», де закріплено, що громадяни реалізують право на звернення вільно та добровільно. Зміст цього права

становлять певні правові можливості, що охоплюють право: критикувати діяльність органів публічної влади; подавати рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності влади; ініціювати зміну нормативно-правової бази; вимагати сприяння органів влади в реалізації прав і свобод; повідомляти порушення законності органами влади.

Однак можна запропонувати інше трактування права на звернення. На думку Н. Чубохи, право є способом і засобом реалізації, досягнення інтересу, саме воно є гарантією отримання тих правових результатів, певної мети в конкретних правовідносинах [8, с. 59]. Право на звернення можна представити як право користування таким соціальним благом, як подавати пропозиції, заяви та скарги до органів публічної влади, отримувати відповіді та брати участь в управлінні справами держави; право вимоги від відповідних органів влади та посадових осіб розглядати дані звернення та вирішувати питання; право на захист порушеного права шляхом нового звернення до компетентних органів.

Необхідно застережити, що у Законі не закріплено, куди громадянин може звернутися в разі порушення, скажімо, терміну розгляду скарги, згадано лише про можливість відшкодування збитків і компенсації моральної шкоди в судовому порядку. Закон «Про звернення громадян» установлює, що контроль за дотриманням порядку розгляду звернень здійснюють органи державної влади, місцевого самоврядування та посадові особи, тобто ці органи повинні себе контролювати.

Суб'єктивному праву на звернення кореспондує обов'язок органів державної влади та місцевого самоврядування, який полягає в прийнятті, реєстрації та відповіді на звернення у встановлені Законом терміни та несення юридичної відповідальності за невиконання обов'язку. У Законі не встановлено заходи відповідальності за порушення права на звернення, лише йдеться про те, що особи, винні в порушенні закону, несуть відповідальність, передбачену законодавством України. Відповідальність настає у межах адміністративного, цивільного, кримінального законодавства, але встановлена лише в Кодексі України про адміністративні правопорушення (стаття 212-3 «Порушення права на інформацію та права на звернення»).

Розглядаючи право на звернення як суб'єктивне, необхідно визначити його місце серед інших конституційних прав і свобод. Право на звернення дослідники відносять до політичних прав і свобод. У цій групі воно міститься в Конституції України. Це не викликає сумні-

вів, оскільки дає змогу встановлювати зворотний зв'язок громадянина з державою, доносити його сподівання і інтереси до державних органів і посадових осіб, впливаючи на прийняті рішення. Право на звернення тісно пов'язане з іншими політичними правами та свободами. Право на звернення в демократичній державі неможливо реалізувати без гарантій права на свободу думки та слова, закріпленого в Конституції України.

На думку Л. Ярмол, в Україні елементами механізму юридичного забезпечення свободи вираження поглядів є національне законодавство (зокрема, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України), в якому проголошується свобода вираження поглядів, а також окремі її можливості (елементи); юридичні засоби реалізації свободи вираження поглядів; юридичні засоби її охорони; юридичні засоби її захисту [9, с. 26]. Однією з форм вираження свободи поглядів може розглядатися право на звернення до органів влади, оскільки право на звернення є формою реалізації оцінки суспільних явищ і процесів, визначаючи позицію з певного питання, громадяни вільно висловлюють особисту думку. Переслідування осіб за це Законом «Про звернення громадян» заборонено. Право на свободу слова є гарантією реалізації права на звернення, а право на звернення є формою реалізації права на свободу слова.

Конституція України гарантує всім особам, які на законних підставах перебувають на території України, право на об'єднання. Відповідно до Закону «Про громадські об'єднання», вони створюються з метою захисту інтересів певної групи осіб. Відповідно до Закону «Про звернення громадян», суб'єктами можуть бути громадяни і об'єднання. Конституція України гарантує право на колективне звернення.

Колективні звернення членів громадських об'єднань виконують роль єдиної ланки між групою громадян і державою. У цьому разі право на звернення можна розглядати як колективне, яке належить не конкретному суб'єкту, а колективу, об'єднаному спільними інтересами.

Конституція України закріплює за громадянами України право на публічні заходи: мітинги, демонстрації, походи, пікетування. Їхня сутність полягає в приверненні уваги влади до нагальних проблем. Однак саме проведення заходу не означає автоматичного звернення до органів публічної влади. Воно може бути складене на закінченні проведення або заздалегідь. Звернення може міститися в усній формі під час зустрічі з представниками органів влади або посадових осіб з учасниками заходів. У цьому разі право на звернення буде частиною

права громадян на проведення публічних заходів, може бути розглянуто як колективне право, оскільки походить від групи осіб, які беруть участь у публічному заході.

Стаття 38 Конституції України гарантує громадянам України право на участь в управлінні справами держави. Це одна з гарантій народовладдя, оскільки дозволяє громадянам шляхом виборів формувати органи державної влади, вирішувати питання стосовно державного значення на референдумі, перебувати на державній службі, брати участь у здійсненні правосуддя.

Реформування в Україні охоплює одночасно всі сфери життєдіяльності суспільства. Послідовне та системне реформування зіткнулися з низкою проблем. Зокрема, коли йдеться про діяльність органів державної влади [10, с. 6002]. Звернення з правотворчою ініціативою до органів місцевого самоврядування, ініціативою проведення референдуму, до виборчої комісії з приводу реєстрації політичної партії або особи як кандидата на виборах і є частиною процесу реалізації права, закріпленого Конституцією України.

Вважається також, що право на звернення є складовою права на управління справами держави. Ця участь здійснюється в процесі зворотного зв'язку громадян з органами державної влади та місцевого самоврядування. У цьому разі звернення – це джерело інформації про процеси в суспільстві, що дає змогу ухвалювати рішення, адекватні соціальним, політичним і економічним потребам громадян, громадських об'єднань.

Право на звернення можна розглядати не тільки як суб'єктивне, а й як невіддільну частину безпосередньої та представницької демократії. Забезпечення права на звернення є гарантією захисту особистих, соціально-економічних і культурних конституційних прав і свобод людини.

Висновки

У державах-членах Європейського Союзу, де влада належить народу, право на звернення розглядається як право, яке дає змогу громадянам безпосередньо впливати на ухвалені в країні політичні рішення. Національне законодавство про звернення громадян відповідає Конституції України, але водночас вимагає упорядкування окремих норм відповідно до вимог європейського законодавства. З метою формування єдиної та узгодженої системи нормативно-правової бази щодо звернень громадян доцільно внести зміни і доповнення до чинного законодавства. У Законі «Про звернення громадян» слід розмежувати права громадян України та іноземців,

осіб без громадянства на звернення та змінити назву нормативно-правового акта. Закон «Про звернення громадян» слід доповнити видами звернень, які містяться в інших законодавчих і підзаконних актах, такими як запит, клопотання, повідомлення. У Законі «Про звернення громадян» доцільно встановити єдині правила розгляду колективних звернень, гарантії цього

права для неповнолітніх, осіб, які визнані судом недієздатними. Конституційне право на звернення входить до складу інших політичних прав як одна з правових можливостей, що в комплексі з іншими конституційними права та свободами дає змогу реалізувати принципи правової та демократичної держави.

Список використаних джерел

1. Єсімов С. С. Реалізація конституційного оформлення правопорядку в умовах наявності конституційних ризиків. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 3 (5). С. 52–57.
2. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>
3. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції : Закон України від 02.07.2015 р. № 577-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 35. Ст. 341.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Куйбіда В. С., Карпенко О. В. Інформаційно-комунікативна діяльність органів публічної влади : монографія. Київ : Компрінт, 2018. 363 с.
6. Про звернення громадян : Закон України від 20.02.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
7. Коструба А. В. Теоретичне розуміння системи правових форм захисту корпоративних відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 1. Т. 25. С. 97–119.
8. Чубоха Н. Ф. Співвідношення інтересу та суб'єктивного цивільного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 56–59.
9. Ярмол Л. В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (загальнотеоретичне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец.: 12.00.01. Львів, 2019. 42 с.
10. Ковалів М., Єсімов С., Крамар Р., Скриньковський Р. Перспективи реформування організаційно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Trajectoria Nauki = Path of Science*. 2017. Vol. 3. № 10. Pp. 6001–6008.

References

1. Yesimov, S. S. (2019). Realizatsiia konstytutsiinoho oformlennia pravoporiadku v umovakh naiavnosti konstytutsiinykh ryzykiv [Implementation of constitutionalization of law and order in terms of constitutional risks]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and Legal Studios)*, 3 (5), 52–57 [in Ukr.].
2. Pro sprianniia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.02.2016 r. № 68/2016 [On promoting the development of civil society in Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 68/2016 of February 26, 2016]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text> [in Ukr.].
3. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zvernennia hromadian» shchodo elektronnoho zvernennia ta elektronnoi petytsii: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 577-VIII [On Amendments to the Law of Ukraine “On Citizens' Appeals” concerning Electronic Appeals and Electronic Petitions: Law of Ukraine No. 577-VIII of July 2, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 2015, 35, Art. 341 [in Ukr.].
4. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-VR of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 1996, 30, Art. 141 [in Ukr.].
5. Kuibida, V. S., & Karpenko, O. V. (2018). Informatsiino-komunikatyvna diialnist orhaniv publichnoi vlady [Information and communication activities of public authorities]. Kyiv: Kompriynt [in Ukr.].
6. Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 20.02.1996 r. № 393/96-VR [On citizens' appeals: Law of Ukraine No. 393/96-VR of February 20, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 1996, 47, Art. 256 [in Ukr.].

7. Kostruba, A. V. (2018). Teoretychne rozuminnia systemy pravovykh form zakhystu korporatyvnykh vidnosyn [Theoretical understanding of the system of legal forms of protection of corporate relations]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy (Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine)*, 1, 25, 97–119 [in Ukr.].
8. Chubokha, N. F. (2019). Spivvidnoshennia interesu ta subiektyvnoho tsyvilnoho prava [Correlation of interest and subjective civil law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal (Legal scientific electronic journal)*, 4, 56–59 [in Ukr.].
9. Yarmol, L. V. (2019). Svoboda vyrazhennia pohliadiv ta problemy yurydychnoho zabezpechennia yii realizatsii v Ukraini (zahalnoteoretychne doslidzhennia) [Freedom of expression and problems of legal safeguards for its implementation in Ukraine (general theoretical research)]: Extended abstract of Doctor's thesis. Lviv [in Ukr.].
10. Kovaliv, M., Yesimov, S., Kramar, R., & Skrynkovskyi, R. (2017). Perspektyvy reformuvannia orhanizatsiino-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia prav i svobod liudyny ta hromadianyna [Prospects for reforming the organizational and legal mechanism for ensuring human and civil rights and freedoms]. *Traektorii? Nauki = Path of Science*, 3, 10, 6001–6008 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 07.08.2020
прийнята до друку 24.09.2020*

*The article: is received 07.08.2020
is accepted 24.09.2020*